

Yhteiskuntateorian nykytila ja tulevaisuus

Tiede & edistyksen uusi puheenvuorosarja

Tiede & edistys aloittaa tässä numerossa yhteiskuntateoriaa ja yhteiskuntateoreettisen keskustelun nykytilaa pohtivan puheenvuorosarjan. Tarkoituksenamme on tarjota alusta monipuoliselle ja monitieteiselle keskustelulle yhteiskuntateoriasta lehden tulevissa numeroissa.

Keskustelusarja alkaa Mikko J. Virtasen avauspuheenvuorolla, jossa hän tarkastelee sosiologista yhteiskuntateoriakeskustelua ja sen muuttuneita mahdollisuusehtoja. Vaikka puheenvuoron tarkastelukohde ja lähtökohdat ovat sosiologiassa, koskettavat käsitellyt kysymykset monitieteistä tieteenharjoittajajoukkoa ja laajempaa yhteiskunnallista keskustelua. Vastaavanlaisia ääniä käsitteellisen pohdinnan ja keskustelutilan kaventumisesta on kuulunut esimerkiksi filosofian ja politiikan teorian suunnasta.

Tiede & edistyksen toimituskunta kannustaakin sosiologiien lisäksi myös muiden tieteenalojen edustajia ja kaikkia yhteiskuntateoriasta kiinnostuneita pohtimaan yhteiskuntateoreettisen keskustelun nykytilaa ja painotuksia sekä eri tieteenalojen roolia ja työnjakoa tässä keskustelussa. Mikä on yhteiskuntateorian tila ja tulevaisuus? Millainen on yhteiskuntateorian, yhteiskunnallisen muutoksen ja politiikan suhde?

Otamme vastaan aihetta käsitteleviä puheenvuoroehdotuksia.

Voit ehdottaa ideoitasi toimituskunnalle osoitteessa tiedejaedistys@tutkijaliitto.fi

Minne menit, yhteiskuntateoria?

MIKKO J. VIRTANEN

Ovatko sosiologisen yhteiskuntateorian mahdollisuusehdot muuttuneet ja jos ovat niin miten, kysyy tutkija Mikko J. Virtanen puuheenvuorossaan. Virtasen kirjoitus aloittaa Tiede & edistyksen yhteiskuntateoreettisen keskustelun nykytilaa ja tulevaisuutta pohtivan puuheenvuorosarjan.

Tarkastelen tässä kirjoituksessa suomalaisen yhteiskuntateoreettisen keskustelun hiipumista ja siihen vaikuttavia tekijöitä viimeisten vuosikymmenten aikana. Näkökulmani on sosiologinen: lähestyn yhteiskuntateoriaa sen yhteiskunnallisten mahdollisuusehtojen kautta. Tarkastelutapani ja -kohteeni rakentuu puolestaan autoetnografisesti: havainnoin yhteiskuntateoreettisen kehittelyn ja keskustelun mahdollisuuksia suomalaisen sosiologian sisältä ja pohjaan tarkasteluni ensisijaisesti omiin, prekaarisosiologin kokemuksiini viimeisen 20 vuoden ajalta.

Näkemykseni taustana toimii paitsi oma yhteiskuntateoriaharrastukseni myös pitkäaikainen teoriaopettamisen erityisesti Helsingin yliopistossa ja osittain myös Tampereen yliopistossa. Oman kokemukseni lisäksi tukeudun muutamaani alan tutkimuksiin, Helsingissä järjestetyn, sosiologiaa ja sen lähitulevaisuutta pohtivan *Sociology 2025* -kutsuvierasluentosarjan luentoihin sekä *Sociologia*-lehden artikkeleihin ja lehdessä julkaistuihin puuheenvuoroihin.

Väitän, että pitkäjänteisyyttä ja hidasta ajattelua edellyttävä yhteiskuntateoreettinen työ on käynyt mahdottomaksi. Yhteiskuntateoreettisia kysymyksenasetteluja ei myöskään pidetä enää ajankohtaisina ja tärkeinä sosiologian sisällä.

Tämän kaksiosaisen muutokulun taustalla on mittaamisella hallinnan vakiintuminen yhteiskuntatieteisiin, suomalaisen sosiologian sukupolvenvaihdos sekä tutkimuksen ilmiöpohjaisuuden ja siihen yhdistyvän monitieteisyyden nousu. Keskustelu eri sosiologisia tutkimustapoja yhdistävistä tekijöistä on hiipunut ja tutkimusten teoriataustoja koskeva pohdinta siirtynyt ilmiöpohjaisten ja monitieteisten tutkimusalojen sisälle – yleinen yhteiskuntatiede on eriytynyt toisilleen etäisiksi erityisyyksiksi ja yleisen sosiologian eri aineksia yhteen kokoava ruutu on tyhjentynyt. Suomalainen nykysosiologia ei suunnista globalisoituneessa ja monimutkaistuneessa maailmassa yhteiskuntateorian tarjoamien koordinaattien avulla.

Sosiologian yhteiskunnallinen keskustelevuus on ehtynyt yhtä aikaa teoriakeskustelun kanssa: nykysosiologia on leimallisen pientä, kohdeorientoitunutta ja samalla mykkää, kun kyse on laajoista yhteiskunnallisista kysymyksistä ja muutokuluista. Yhteiskunnan nykytilaa tarkastelevaa julkisuutta hallitsevat yksilölähtöiset taloustieteelliset ja psykologiset jäsentämistavat ja yhteiskunnallista tietoa tuottavat ensisijaisesti nopeatempoinen datajournalismi ja hallinnon, etujärjestöjen ja ajatuspajojen tiheään julkaistavat

selvitykset. Suomalainen sosiologia näyttäyty hampaattomana taloustieteellisten vaikuttavuusarvioiden ja kannustinajattelun sekä yksilöllistävän terapiakulttuurin ja menestysjoittajapodcastien ajassa – ”taloustieteilijöihin” ja ”cooleihin yritysjohtajiin” ei ole vielä kukaan kyllästytty, ei itsestään eikä sosiologien avustuksella (Luhtakallio 2014, 288).

Aloitan muutamalla yhteiskuntateoria-käsitteellä ja sosiologisen teorian eri ulottuvuuksia koskevalla huomiolla. Tämän jälkeen tarkastelen lyhyesti suomalaisen sosiologian viime vuosikymmenien orientaatioita ja nostan esille yhteiskuntateorian hiipumisen kanssa rinnakkaisia kehityskulkuja: mittaamisen eetoksen, sosiologisukupolvien vaihdoksen ja yleisen maailman monimutkaistumisen. Kirjoitukseni päättyy yhteenvedon, jossa yhdistyvät omakohtainen kokemukseni uudelleenorientaatiosta sosiologina ja sen taustalla vaikuttavat akateemisen maailman rakenteelliset tekijät.

Yhteiskuntateoria ja yleinen teoria – muutama huomio termistöstä

Puhun tässä kirjoituksessa yhteiskuntateoriasta, koska termi on vakiintunut suomen kieleen. Englanninkielisessä keskustelussa käytetään yleistermiä *social theory*, joka kattaa kaikenlaisen yhteiskuntaan ja sosiaaliseen toimintaan keskittyvän teoretisoinnin. Yhteiskuntateoria ja *social theory* ovat käsitteinä monimerkityksisiä niin sosiologiassa kuin politiikan teoriassa ja filosofiassa (ks. Heiskala 2015). Olen näin ollen puhunut aiemmassa tutkimuksessani sosiologian yleisestä teoriasta ja eriteltty sen eri piirteitä sosiaali- ja yhteiskuntateoria-termien alle (Virtanen 2015).

Jaottelussani sosiaaliteoriat vastaavat kysymyksiin sosiaalisuuden ja sosiaalisen toiminnan konstituutiosta. Ne esittävät näkemyksiä sosiaalisen toiminnan yleisistä sisällöistä ja ehdoista ja välittävät näin ollen paitsi empiiristä sosiaalitutkimusta ja filosofiaa myös sosiaalitutkimusta ja kognitiotiedettä ja luonnontieteellisiä tarkasteluja yleisemminkin, esimerkiksi sosiaalisuuden universaaliheitojen osalta. Myös yleisiä metodologisia kysymyksiä koskeva keskustelu voidaan lukea

jaottelussani sosiaaliteorian alaan. Sosiaaliteoria työstää näin ollen yhteiskuntatutkimuksen perusteita ja kannattelee tutkimuksen teoriapohjaa.

Sosiologinen yleinen teoria ei kuitenkaan tyhjene tällaisen käsitteellisen taustatuen tarjoamiseen vaan kattaa myös yhteiskunnallisia kokonaisuuksia jäsentävät yhteiskuntateoriat. Tämä painotus korostuu erityisesti saksankielisessä sosiologiassa, jossa *Gesellschaftstheorie*, yhteiskuntateoria, tarkoittaa teoriaa yhteiskuntamuodosta ja sen muutoksista. Oma jaotteluni seuraa tätä juonetta: yhteiskuntateoriat tarkastelevat yhteiskuntamuotojen konstituutiota, sitä kuinka yhteiskunnallinen todellisuus rakentuu historiallisesti. Keskeisiä tarkastelukohteita ovat instituutioiden, arvofäärien, symboliuniversumien ja oikeuttamisregiimien väliset suhteet ja tässä tapahtuvat muutokset. Yhteiskuntateorioista kulkee silta historiantutkimukseen sekä filosofiaan yhteiskuntaontologiaa, poliittista mielipiteen muodostusta ja oikeudenmukaisuutta koskeviin tarkasteluihin. Tämä teoriatyyppejä jäsentää yhteiskuntaa yksittäisiä tutkimuksia yleisemmällä tasolla. Yhteiskuntateoria abstrahoi käsitteistöä eri tutkimusalojen tulosten pohjalta ja informoi tutkimusta yleisen tason käsitteellisillä jäsenyksillä.

Kypsä sosiologinen yleinen teoria kattaa sekä sosiaaliteorian että yhteiskuntateorian alan ja kysymyksenasettelun. Tällainen teoria ei myöskään rakennu irti empiirisestä tutkimuksesta tai vetäydy puhtaaksi käsitejärjestelmäksi. Teoria pohjautuu tutkimustuloksiin ja ruokkii tutkimusta käsitteillä, jotka tavoittavat sosiaalisen toimijuuden ja yhteiskunnallisten rakenteistumien toisiaan ehdollistavan luonteen. Kypsät sosiologiset yleiset teoriat argumentoivat toisin sanoen yhtä aikaa sekä historiallis-rakenteellisesti että aktuaalis-toiminnallisesti.

Hans Joasin ja Wolfgang Knöblin (2004) mukaan tällainen teoria vastaa yhtä aikaa kaikkiin kolmeen sosiologian teoreettiseen peruskysymykseen: mitä on sosiaalinen toiminta, miten toiminnassa muotoutuu järjestystä ja miten tämä järjestys historiallisesti muuttuu? Saksalaisteoreetikot nostavat vielä normatiivisen näkökulman näiden kysymysten oheen: käsitteelliset jäsenyykset sisältävät aina toivottavuutta ja tavoitteellisuutta.

Itse korostaisin vielä vallan ulottuvuutta, joka läpäisee kaikki kolme peruskysymystä: Toimijuuden rakentuminen, järjestysten muodostuminen ja yhteiskunnallinen muutos eivät ole neutraaleja prosesseja. Ne sisältävät konflikteja ja avointa kamppailua ja niistä voidaan paikantaa myös muokkaavan vallan näkymättömpiä muotoja. Vallan analyysi sosiaalisuuden ja järjestyksen muotoutumisen prosesseissa ja valtaa tarkastelevien käsitteiden kehittyä tutkimuskäyttöön on nähdäkseni yksi sosiologisen yleisen teorian keskeisistä tehtävistä.

Nyky sosiologian näkökulmasta Joasin ja Knöblin yli 15 vuotta sitten esittämät peruskysymykset ovat kuitenkin auttamatta liian abstrakteja. Maksimaalista käypysalaa tavoitteleva sosiaaliteoreettinen työ ja yhteiskuntateoreettinen kokonaisuuspaatos jäivät menneelle vuosituhannele. Erityisesti 1980-luku jää historiaan sosiologisen yleisen teorian vuosikymmenenä. Anthony Giddens ja Jürgen Habermas esittivät sosiaali- ja yhteiskuntateorian yhdistämistyönsä lopputulokset, Niklas Luhmann muurasi teoriarakennelmansa perustukset ja Pierre Bourdieu ja Michel Foucault viimeiset kivet omiinsa. Vaikka esimerkiksi Margaret Archerin, Ulrich Beckin, Zygmunt Baumanin, Hans Joasin, Michael Mannin sekä Luc Boltanskin ja Laurent Thévenot'n työ ulottuu myös kuluvaan vuosituhanneen puolelle, otti nopeampoinen aikalaismi diagnoosi yhteiskuntateorian paikan käsitteellisen sosiologian keskiössä.

Sosiologit intoutuivat aiempien yleisten teoreetikoiden, Giddensin ja Beckin johdolla tavoittelemaan ajanhenkeä lennokkaan journalistisilla kuvauksilla, joista puuttuivat yhteiskuntateorian hyveet: käsitteellisen työn systemaattisuus, käsitejärjestelmän koherenssi sekä osittain myös empiirisen tutkimuksen tuki ja tutkimustyön harkittu käsitteellinen informointi. Aikalaisdiagnoosien pätevyuden kriteereinä toimivat pikemminkin niiden käsitteellinen oivaltavuus ja esitettyjen näkemysten iskeyvyys (saks. *Einsicht*). Diagnostikat maalailivat isosti ja vailla pidäkkeitä. Diagnoosit kirjoitettiin epookkimuutoksen aallonharjalta ja ne tuottivat epookkimuutosta: käsiteiloutulituksen siivittämänä siirryttiin täysin uudenlaiseen

aikakauteen ja yhteiskuntamuotoon. Siirtymä yhdistyi käsitteellisten uutuusien innovointiin ja ylikorostuksiin: aiemmat jäsenystavat näyttäytyivät yhtäkkiä antikvaarisina ja tutkimuskäsitteet zombeina, joita pidettiin keinotekoisesti hengissä, vaikka ne liikkuvat ilman sisältöä. Samalla diagnoosit sekoittivat systemaattisen yhteiskunta-analyysin ja normatiivisen uuden yhteiskuntamuodon tavoittelun toisiinsa ja verhoillivat omat tavoitteensa yhteiskunnallisen muutoksen mukanaan tuomiksi vääjäämättömyyksiä (Virtanen 2007).

Diagnostiset näkemykset suunnattiin sosiologiyleisöjä laajemmalle kuulijajoukolle ja terävät aikalaismuutokset nostivatkin muutama eturivin sosiologit tutkijankammioiden notajuoleista globaaleille estradeille. Parrasvaloissa paistattelu toi viittauksia muttei innostanut vastaamaan kritiikkeihin; jatkuva käsitteiden innovointi korvasi vähittäiseen, rekonstruktiiiviseen teoriakäyttelyyn pyrkivän keskustelun. Suomessa seurattiin vahvasti ajan henkeä ja keskusteltiin aktiivisesti riskiyhteiskunnasta ja modernin uusista muodoista, yksilöllistymisestä, neuvoteltavista sosiaalisista suhteista ja elämänpolitiikasta mutta pohdittiin yleisemmin aikalaismi diagnoosin roolia osana sosiologista teoriakenttää (Noro 2000).

Aikakauden yleistä luonnetta tavoitelleet diagnoosit kiteytyivät lopulta vahvasti diagnostikkoihin itseensä ja hiipuivat sitä mukaa, kun Giddens, Beck ja Bauman jättivät näyttämön. Aikalaisdiagnoosien kultakauden loppu osui yksin sosiologian teoreettisen keskustelun hiipumisen ja hajaantumisen kanssa – teoreettinen kehittäminen alkoi siirtyä yhä vahvemmin osaksi kvalitatiivista tutkimusta, joka oli jo hajaantunut sekä kohteiden että tarkastelutapojen osalta (Räsänen, Erola & Härkönen 2005). Esimerkinä uudesta orientaatiosta ovat pompöösien epookkidiagnoosien rinnalle nousseet rajatummat ja vahvemmin empiirisiin tarkasteluihin kytkeytyvät kriittiset diagnoosit sekä erilaisista uutuusfilosofioista vauhtia ottavat, empiiriseksi verhoillut normatiiviset puheenvuorot. Vaikka epookkidiagnoosit ehtyivät vuosituhanneen vaihteen jälkeen, ei yhteiskuntateoria enää palannut.

Suomalaisen sosiologian ”loistava menneisyys”: yhteiskuntateoria ja suuri linja

Suomalainen sosiologia on ollut pidemmässä katsojien leimallisen teoreettista ja teoreettinen orientaatio on säilynyt läpi tieteenalan ”paradigman vaihdosten” (Puuronen 2005; Räsänen, Erola & Härkönen 2005). Sosiologia on osallistunut myös aktiivisesti yhteiskunnalliseen keskusteluun ja yhteiskunnan muokkaustyöhön. Aktiivisuus korostui suomalaisen hyvinvointivaltion rakennustalkoissa: Allardtin durkheimlainen nelikenttä perusteli laitavasemmiston integroimisen poliittiseen vastuuseen, ja sosiologit modernisoivat yhteiskuntaa väljentämällä normaalia elämänmuotoa komitealaitoksessa.

Kysymys tieteenalan varsinaisesta yhteiskunnallisesta vaikuttavuudesta on kuitenkin moniulotteinen ja sosiologian kadotetun loiston haikailuissa on anakronistista pohjavirettä: nyky-sosiologia on yhtäältä julkisuudessa verrattain vähän esillä, toisaalta yhteiskunta ja sen tiedekytkökset ovat aiempaa moninaisempia ja vähemmän ilmiselviä. Konteksti on täysin erilainen kuin esimerkiksi Allardtin tutkimusten lyödessä läpi 1960-luvulla: sosiologinen tutkimus on selvästi monipuolisempaa ja tiedepohjainen vaikuttaminen monikanavaisempaa.

Yhteiskunnallisen relevanssin sijasta voidaan kuitenkin puhua tieteenalan tutkimuspohjaisesta keskustelevuudesta. Tutkimuksiin tukeutuva yhteiskunnallinen keskustelu kulminoitui niin sanottuun suomalaisen sosiologian suureen linjaan, jonka keskiössä oli yhteiskuntarakenteen muutosten ja näiden muutosten ihmisten arkielämää muokkaavien vaikutusten tutkimus. Kriittisestä rakennetutkimuksesta alun perin ammentanut linja alkoi kuitenkin monipuolistua niin menetelmällisesti kuin kohteidensa osalta ja hiipui vähitellen vuosituhatlaskun loppua kohden. Suuren linjan hiipuminen osuu yksiin suomalaisen sosiologian yhteiskuntateoreettisuuden ja keskustelevuuden ehtymisen kanssa.

Rakenteellisia muutoksia ja näiden vaikutuksia ja kitkoja tutkitaan toki jonkin verran edelleen, mutta sosiologit eivät ole tämän tutkimuksen kärkijoukoissa. Suomalaisen sosiologian

piirissä käydään edelleen myös teoreettista keskustelua, mahdollisesti jopa enemmän kuin koskaan aiemmin. Keskustelu on kuitenkin siirtynyt koko tieteenalaa jäsentämään pyrkivästä yhteiskuntateoriasta ilmiöpohjaisten ja monitieteisten tutkimusalojen sisälle ja kansallisesta tiedejulkisuudesta pitkälle eriytyneille kansainvälisille areenoille. Teoreettinen työ on kiinnittynyt erityisesti laadulliseen tutkimukseen, jonka valtavirrassa analyysityön systemaattisuus on korvautunut pohtivalla käsitteellisyydellä ja uudenlaisilla teoria-empiria-kytköksillä. Esimerkiksi yleissosiologiseksi profiloituneessa *Sociologia*-lehdessä ei ole julkaistu viimeisen neljän vuoden aikana ainutakaan teoreettista artikkelia, kun kriteereiksi otetaan argumentaatio, joka ei kiinnity aineistoihin. Ero aikaisempiin ajanjaksoihin, esimerkiksi 1990-lukuun, jolloin teoreettiset tarkastelut kattoivat 54–70 prosenttia julkaistuista artikkeleista, on huikea (Räsänen, Erola & Härkönen 2005). Tutkimus etenee etäällä toisistaan olevissa kirjissa eikä tutkimusalojen väliselle käsitteelliselle keskustelulle näytä olevan tarvetta. Ikkunat ovat tällä hetkellä niin suuret, ettei mökki enää hahmotu.

Mittaamaton teoria

Yhteiskuntateoreettisen keskustelun hiipuminen osuu yhteen sekä sosiologian sisäisten että yleisempien yhteiskunnallisten muutuskulkujen kanssa. Jälkimmäisistä keskeinen on suomalaisen yliopistoinstituution muutos viimeisten vuosikymmenten aikana, erityisesti vuoden 2010 uudesta yliopistolaista alkaen. Yliopistoihin ankkuroitunut tulosorientoituneisuus ja tehostamisen eetos ovat siirtäneet akateemisen työn painopistettä perustutkimuksesta ilmiöpohjaisiin, nopeaa hyödynnettävyyttä tavoitteleviin tutkimuksiin. Samalla tieteen yhteiskunnallinen merkitys on kääntynyt kansallisen sivistyksen kriittisestä vaalimisesta kansainvälisellä huippututkimuksella tuotetun kansallisen kilpailukykyyn kiihdyttämiseen. Suomi tarvitsee huippuosaamista pärjätäkseen globaalissa kilpailussa, joten yliopistot on valjastettu sekä huippuosaamisen tuotantolaitokseksi että huippuosaajien haalinta-aparaateiksi.

Huipputulosten tavoittelun ja akateemisen työn tehostamisen trendi konkretisoituu mittaamiseen ja mittaamisella hallinnointiin (esim. Piattoeva & Boden 2020). Akateemisten tuotosten numeerinen mittaaminen ja yhteismitallistaminen on lyönyt hämmästyttävän kitkattomasti läpi myös kriittisyyttään perinteisesti korostavassa sosiologiassa. Johanna Hoka (2019) tarkastelussa suomalaiset sosiologian professorit nostavat *huippututkimuksellisuuden* eli tutkimuksen julkaisupohjaisesti määrittävän laadukkuuden ja menestyksen kansainvälisessä tiedeyhteisössä keskeiseksi hyvän sosiologian kriteereiksi. Myös suoraan hyödynnettävissä oleva ja poliittista päätöksentekoa palveleva orientaatio on tärkeä.

Suomalaisten sosiologiprofessorien näkemykset eroavat mielenkiintoisesti ruotsalaisten kollegoidensa painotuksista. Hoka mukaan ruotsalaisen nykysosiologian keskiössä on niin sanottu humboldtlinen diskurssi, jossa korostuu laajalajalaisen teoreettisen ymmärryksen tuottaminen. Myös kriittisyyttä korostava emansipatorinen diskurssi on naapurimaan sosiologiassa voimissaan. Suomessa humboldtlinen orientaatio joutuu sen sijaan kamppailemaan jatkuvasti elintilastaan ja kriittis-emansipatorinen painotus nousee esille lähinnä nostalgisesti. Keskeistä on ”eksellenssi”, huippututkimukseen pohjautuva menestyminen kansainvälisessä tiedekilpailussa.

Hoka tutkimustulokset osuvat yksiin myös oman, suomalaista sosiologiaa sen sisältä katsovan kokemukseni kanssa. Tutkimus ei kuitenkaan kuvaa kattavasti koko suomalaisen sosiologian nykykenttää. Sosiologiprofessorien huippututkimusta korostavat näkemykset eivät myöskään kerro siitä, miten mittaamisen eetos on lopulta juurtunut suomalaiseen sosiologiaan. Mittaamisen ja huipun tavoittelun omaksuminen ei ole suoraviivainen prosessi, vaan yhdistyy muihin tekijöihin, erityisesti sosiologisukupolven vaihdokseen ja tähän kytkeytyvään tieteenalan sisäiseen vapautumiseen. Uusi sukupolvi on irrottautunut aiemmista portinvartijoista ja heidän vaalimistaan painotuksista; se on päässyt nauttimaan tutkimusaiheiden ja -alojen monipuolistumisesta ja kansainvälistymisestä, tekemään monialaista huippututkimusta. Nykysosiologisukupolvi on

emansipoitunut ”eksellenssiin”.

Palaan tähän huippututkimuksen tekoon vapautumiseen tuonnempana. Tässä yhteydessä on huomioitava, että myös professorien toimijuus on nykyisessä akateemisessa maailmassa monella tavalla rajautunutta ja mittaamisen ohjaamaa – professorikunta ei ole välttämättä erityisen aktiivisesti valinnut huipun tavoittelua. Heidät on sen sijaan pantu kilpailemaan keskenään ulkopuolisesta tutkimusrahoituksesta ja kansainvälisen ”huippuuden” osoittaminen on välttämätöntä rahoitushauissa, joiden portinvartijoina toimivat kansainväliset arviointipaneelit (Haapajarvi, Lehtonen & Luhtakallio 2021).

Muutoksen nopeus ja kitkattomuus on suomalaisen sosiologian sisältä tarkasteltuna joka tapauksessa hämmästyttävää. Nykysosiologisukupolvi puhuu *track recordeista* ilman ironiaa eikä kriittistä keskustelua tieteenalan nykytilasta käydä lainkaan. Erityisesti meillä silppusosiologeilla on hyvä syy olla hiljaa. Mittaamisen eetos kiteytyy tehtävänäyttöihin, joissa painottuvat tieteellisten tuotosten lukumäärät ja kotiutetut tutkimusrahoituseurot. Samalla uramahdollisuudet ovat virtaviivaistuneet yhteen polkuun, joka tähtää professuuriin. Työvoimaa on tarjolla reilusti, pysyviä tehtäviä niukasti. Esimerkiksi yliopistonlehtoreiksi palkataan melkein-professoreita, joilla on kädet täynnä kansainvälistä huippututkimusta, projektihallintoa ja rahoitushakua. Näin ollen meitä silppulaisia tarvitaan jatkuvasti sijaistamaan opetustyössä, josta on tullut lähinnä kansainvälisen huippututkimustyön hidaste. Silppuopetuksen ohessa meidän kannattaa, keskustelun herättämisen sijaan, panostaa pysyviin tehtäviin päteväittäviin, mitattaviin meriitteihin.

Akateeminen mittaaminen on näin ollen vahvasti ”performatiivista” (Tiikkainen & Virtanen 2021): jos henkilöitä arvioidaan lukumäärien kautta, he alkavat työskennellä lukumäärät edellä. Mittaaminen muokkaa erityisesti tutkimustyötä. Ikäpolveni sosiologit työskentelevät artikkelitehtailun maailmassa, jolla ei ole ulkopuolta. Pelin henki on selvä: se joka ei sopeudu julkaisufordismiini, jää leivättä. Uudet sosiologisukupolvet kasvatetaan mittaamisen maailmaan tiukasti määräajassa valmiiksi saatettavilla artik-

kelinipuilla, jotka arvioidaan väitöskirjoina. Vaihtoehdot ei ole, ja meidän tutkijankoulutukseen osallistuvien olisi epäeettistä kannustaa tulevia tutkijoita tutkimustapoihin, jotka eivät mahdollista toimeentuloa.

Mittaaminen ja kilpailu eivät muokkaa ainostaan yksilöitä vaan myös yhteisöjä. Yksilöt vaeltavat pätkästä toiseen: projektit ja sijaisuudet loppuvat aina pian – kirjat jäävät purkamatta muuttolaatikoista, akateemisiin yhteisöihin ei kiinnitytä. Tiede kärsii, sillä yksilöllistynyt silppu ei kerrytä akateemista osaamista tutkimusinstituutioihin: tiedeyhteisön osaaminen ei ylitä siihen kulloinkin osallistuvien yksilöiden osaamisen summaa. Sosiologian kontekstissa tämä on erityisen ironista: mittaamisen eetos kiinnittää tutkimus- ja opetusosaamisen yksilöön ja atomisoi sosiaalista sidosteisuutta tutkivaa tiedeyhteisöä. Sosiologia kritisoi yhtä aikaa taloustieteellistä rationaalisen yksilön lähtökohtaa ja yksilöpsykologisia yhteiskunnallisten ilmiöiden jäsentämistapoja ja osallistuu itse rationaalista viin atomisointitalkoisiin omista akateemisista käytännöissään. Samalla yhteisö ja yhteisöllinen osaaminen rapautuvat. Kun nykyinen määräaikainen pestini päättyy, vien osaamiseni mukana seuraavaan paikkaan.

Yksilöllistävän mittaamisen eetos kiteytyy kansainvälisen tutkimusartikkelin formaattiin. Kilpailussa erottaudutaan ensisijaisesti artikkelien määrällä. Mittaamisen nopeatempoisessa maailmassa ei ole sijaa verkkaista ajattelua ja pitkää kypsyttelyä vaativalle perustutkimukselle, jonka tuloksia on työlästä sovittaa artikkelimittaan. Monografia ei synny silpputyösuhteessa eikä pitkäjänteiselle teoreettiselle kehittälylle ole kannustimia. Tarkasti rajattu tapaustutkimus loksahtaa parhaiten artikkeliformaattiin.

Mittaaminen muokkaa tutkimusentekoa: tutkimustyö kääntyy artikkeli edellä -muotoon, tutkimusaiheet ja -tavat virittyvät artikkelitehtailuun. Jo tutkimuksen alkuvaiheessa aletaan tapilla artikkelimuotoisen argumentin muodostamista, lukeminen ja muu tutkimuksellinen sivuille vilkuilu kannattaa pitää minimissä. Lisäksi eri tutkimusaloilla on omat aikakauslehtensä, joissa käydään erityisalan sisäistä keskustelua, ja joilla

on intressinä edistää tutkimusalan näkyvyyttä ja vaikutusvaltaa. Julkaisutehtailu kannattaa näin ollen keskittää joko jo rajautuneelle tai vielä mieluummin juuri rajautumassa olevalle erityisalalle, joka hakee näkyvyyttä ja jalansijaa julkaisemalla paljon ja nopeasti. Tässä kontekstissa tutkimusalat ylittävää yhteiskuntateoriaa ja yleis-sosiologista keskustelua voi toki edelleen harrastaa, mutta ainakaan toisiaan vastaan kilpailevilla silppuakateemisilla ei ole kannusteita tällaiseen.

Mittaamisesta kärsii myös opetus. Tuotosmäärien korostuminen ei kannusta opettamiseen panostamiseen ja akateeminen opettaminen näytetty nykyisin lähinnä huonona investointina: se vie aikaa mutta tuottaa vain vähän mitattavaa meriittiä. Opetushenkilökunta vaihtuu jatkuvasti, kun toimeen palkatut pyrkivät ymmärrettävästi tutkimusvapaille. Sijaiset seuraavat toisiaan ja opetuksen pitkäjänteinen suunnittelu ja kehittäminen ovat käyneet työläiksi. Akateemisen hallinnon painotukset pelaavat samaan suuntaan: tutkintomääriin pohjautuvat hallintomallit ovat ohjanneet tehostamaan opiskelijoiden läpivirtaavuutta keventämällä tutkintovaatimuksia.

Haastavinta on huolehtia yleisten, eri tutkimustapojen yhdistävien aineiden opettamisesta. Omasta tutkimuksestaan kertoo opiskelijoille mielellään ja vaivattomasti. Omalta tutkimusalalta opinnäytettä tekevän opiskelijan ohjaamisessa on aitoa akateemista synergiaa ja samalla avautuu mahdollisuus kasvattaa uusia artikkelitehtailijoita omiin tutkimusprojekteihin. Laajojen kokonaisuuksien ja ajattelutapojen pureskelu helposti lähestyttävään muotoon on huomattavasti työläämpää, eikä nykytilanteessa ole kannustimia käyttää aikaansa tällaiseen.

Opettaminen näyttää myös jakautuvan vähitellen kahtia monen eri tieteenalan opiskelijoiden massaopettamiseen kandidaattiohjelmissa ja oppiaineissa tapahtuvaan oman tutkimusalan ja -tavan pienryhmäopettamiseen pidemmälle opinnoissaan ehtineille. Edelliset ovat pakkopullaa, josta vastaavat ensisijaisesti sekä suoraan tutkinto-ohjelmiin palkattavat että silppuakateemiset. Myöhempien pienryhmäopintojen ja erikoiskursien opettaminen on puolestaan ensisijaisesti tieteenalojen pysyvän henkilökunnan vastuulla. Sa-

malla kohti kansainvälistä huippua orientoituvaa tutkimusmaailmaa tulvii opintoihin ja tutkijakoulutus ulotetaan maisteriohjelmien sisälle: potentiaaliset tulevat tutkijat napataan hyvissä ajoin monitieteisiin tutkimusprojekteihin ja maisteriopiskelijat orientoituvat opinnäytteellään jatko-opintoihin – väitöskirjan ensimmäinen artikkeli on hyvä tehdä tutkielman pohjalta, jotta nippu valmistuu neljän vuoden määräajassa.

Uusi sukupolvi, uusi (tutkimus)maailma

Huippututkimuksellisuuden ja mitattavuuden nousu osuvat yksiin suomalaisen sosiologian sukupolvenvaihdoksen kanssa. Yhteen käyminen korostuu erityisesti Helsingissä: aiempi sukupolvi eläköityi tehtävistään yhden vuosikymmenen sisällä ja samalla eläköityi suuri määrä yleistä sosiologiaa ja yhteiskuntateoriaa. Tilannetta pyrittiin sittemmin paikkaamaan kohdentamalla yksi professuuri yhteiskuntateoriakärjellä, mutta yleinen painopisteen vaihdos on selkeä ja täysin ymmärrettävä: yleisestä sosiologiasta on siirrytty vahvemmin tutkimusaloittaiseen ja ilmiöpohjaiseen sosiologiaan, jota tehdään monitieteisissä hankkeissa ulkoisen rahoituksen turvin.

Sosiologisukupolven vaihdos yhdistyy paitsi akateemisen maailman myös sosiologisen tutkimuksen kohteiden muutokseen. Tieteenalan sisältäpäin katsottuna kyse on sosiologian vapautumisesta, tieteenalan sisäisestä emansipaatiosta. Aiemmat painopisteet, kuten yhteiskuntarakenteen muutosten ja niiden vaikutusten tutkimus sekä nykyistä yhteiskuntamuotoa käsitteellisesti tarkastelemaan pyrkivä yhteiskuntateoria, näyttävät nykyisin vanhentuneina. Ne ovat sidoksissa aikaan ja ajatteluun, joka on auttamatta mennyttä – maailma on muuttunut tavalla, joka on asettanut sosiologialle vaatimuksen uudistua. Aikalaisdiagnostikat olivat oikeassa.

Nykyinen yhteiskunnallisten suhteiden kokonaisuus avautuu siinä määrin globaalina, verkostomaisena ja moniaineksisena, että keskittyminen ”suomalaiseen yhteiskuntaan” tai orientoituminen pohtimaan ja opettamaan perinteisiä yhteiskuntateoreettisia kysymyksiä, kuten sosiaalisen

toiminnan ja yhteiskunnallisten rakenteiden välityksiä, ei ole ainoastaan turhaa vaan myös ongelmallista. Vuosikymmenien saatossa kanonisoituneet sosiologiset kysymyksenasettelut, käsitteet ja tarkastelutavat raahaavat mukanaan menneen maailman laahuksia, joten niistä on pyritty eroon. Tässä on myös kiitettävästi onnistuttu.

Yhteiskuntaa ei ole eikä ole syytä olla, koska yhteiskunta on tarkoittanut sitä pohtineille sosiologeille ensinnäkin (imaginääristä) länsimaista yhteiskuntamuotoa. Toiseksi tämä ”yhteiskunta” on esitetty jossain määrin rajautuneena ja globaaleja yhteenliittymiä ylenkatsoneena, toisin sanoen ulosulkevana yhteiskuntatotaliteettina ja kansallisvaltiollisena säiliönä. Kolmanneksi, yhteiskuntamuoto on postuloitu selittäjäksi tai vähintäänkin käsitteelliseksi kehikoksi, jonka alle yhteiskunnallisten ilmiöiden rikas kirjo on kutistettu.

Sosiologian perinteisesti hellimän modernin yhteiskunnan idea on vielä ongelmallisempi: se ei ole ainoastaan umpilänsimainen vaan myös sidoksissa modernisaatioon, jonka nyt tiedämme tuhonneen luonnon ja siirtäneen meidät antroposeeniin, geologiseen aikakauteen, jolloin planeettamme elinkelpoisuus on vakavasti vaarantunut modernin edistysuskon ja sen palvelukseen valjastetun teknotieteen seurauksena. Modernia yhteiskuntaa tematisoinut sosiologinen yhteiskuntateoria näyttää vuonna 2021 antikvaarisena säiliöyhteiskunnallisen eksklusion sfinksinä ja yhtenä antroposeenin tieteellisistä kättilöistä.

Nyky sosiologia ei tarvitse yhteiskunnan tai modernin kaltaisia yleisiä käsitteitä tai orientaatioita. Vielä vähemmän se tarvitsee teoria-auktoreetteja suodattamaan filosofisia ja muista tieteenaloista alkunsa saaneita keskusteluja tutkimuskäyttöön tai kertomaan, millainen tutkimus on kulloinkin tervetullutta tai riittävän sosiologista. Tutkimuksen teoria-ankkurit on nykäisty irti yhteiskuntateoriasta ja sosiologia on vihdoinkin vapaa: aiemmista ajattelutavoista ja portinvarti-joista on vihdoinkin päästy ja erityisesti filosofisia keskusteluja voi hyödyntää suoraan, ilman filtreitä; aiemmin marginalisoidut tutkimusalat ja tutkimustavat pääsevät ansaitsemaansa arvoon ja tieteenalalle aukeaa vihdoinkin mahdollisuus

kukoistaa aidosti pluralistisena ja moniparadigmaattisena.

Uudet tutkimuskärjet hakevat aktiivisesti liittolaisia lähitieteenaloista ja monialaiset tutkimukset kerääntyvät yhteen ilmiöpohjaisiksi *studies*-kokonaisuuksiksi, joista ivataan vanhoja disiplineja ja niiden tunkkaista teoretisointia. Nykysosiologien identiteetit rakentuvat yleisten sosiologisten kysymyksenasettelujen sijaan tutkimuskohteiden ympärille kietoutuvien, monitieteisten, kansainvälisten verkostojen pohjalle. Yleissosiologista keskustelua ei koeta tarpeelliseksi ja eri aloja yhdistävän yhteiskuntateorian painottaminen näyttätty lähinnä reaktiivisena konservatismina ja harvojen uudistumiskyvyttömiä nostalgisena haikkailuna.

Suomalainen sosiologia seuraa tässäkin anglo-amerikkalaisia esikuviaan, joissa tutkimusaloittainen eriytyminen on jo pitkään ollut tieteenalan ”megatrendi” (Arminen 2005). Kansainvälisyys on kuitenkin puolittaista: tutkimusverkostot ovat englanninkielisiä ja kiertyvät anglo-amerikkalaisten julkaisufoorumien, konferenssien ja tutkimuskeskusten ympärille. Kansalliset portinvartijat ovat korvautuneet erityisesti brittiläistä yhteiskuntatiedettä edustavilla portinvartijoilla.

Kansallisen keskustelun näivettyamisen lisäksi myös periferian tarjoama monipuolisuusetu, mahdollisuus seurata eri konteksteissa käytäviä uusimpia keskusteluita niiden omilla kielillä ja omaksua niistä monipuolisesti aineksia, on hiipunut. Tämä koskee erityisesti saksankielistä keskustelua, mutta osittain myös ranskankielisen yhteiskuntatieteen seuraamista (vrt. Haapajarvi, Lehtonen & Luhtakallio 2021). Yhtäältä saksalaisia ja ranskalaista keskustelua käydään yhä enemmän englanninkielisen tiedejulkisuuden ehdoilla. Toisaalta suomalaisilta nykysosiologeilta puuttuvat kannustimet opetella saksaa ja ranskaa. Tämä on sääli myös siksi, että saksalaisessa ja ranskalaisessa sosiologiassa on yritetty laittaa hanttiin tieteenalan angloamerikkalaistumiselle ja samalla globaaliin yhteismitallistamiseen kytkeytyvälle mittaamiselle ja artikkelitehtailulle. Manner-Euroopassa käydään edelleen myös yleissosiologista keskustelua.

Suomalaisen sosiologian moninaistuminen

ja sukupolvenvaihdos käyvät yksiin globaalin maailman ja antroposeenin saapumisen kanssa, ja nämä molemmat osuvat ajankohtaan, jolloin sosiologinen yhteiskuntateoria ja yhteiskuntateoreettinen keskustelu hiipuivat kilpaa sosiologian yhteiskunnallisen keskusteleavuuden kanssa. Käsitteellinen työ on asettunut osaksi laadullista tutkimusta ja teoriakehittely on siirtynyt lähinnä erilaisten kenttätötapojen ja herkistävien käsitteiden innovointiin. Lähestymistavat ja käsitteet sulautuvat ”teoria–menetelmä–paketeiksi” (TMP) (Silvast & Virtanen 2021). Teoreettiset ennakkoletukset, tutkimusta herkistävät käsitteet sekä metodologiset orientaatiot ja tutkimusmenetelmät kiertyvät kimpuiksi, jotka ovat tiukasti kiinni erityisissä empiirisissä kohteissaan. Teorioiden sulautuminen osaksi empiiriisiin tarkasteluihin kiinnittyviä paketteja tekee käsitteellisen työn arvioinnin työlääksi ja erityisiä tutkimuskohteita yleisemmän teoriakeskustelun mahdottomaksi.

Hyvästit yhteiskuntateorialle?

TMP:t kiteyttävät ajan hengelle ominaisia piirteitä. Kiinni uudenglaisissa ilmiöissä liikkuvat paketit on kalibroitu tapaustutkimuskäyttöön, ne soveltuvat hyvin monitieteiseen ilmiöpohjaiseen tutkimukseen ja artikkelimuotoiseen julkaisemiseen. Sosiologinen teoretisointi ei ole enää viileää, puisevaa ja etäistä vaan lämmintä, elävää ja välittömästi vaikuttavaa (Beregow 2021). Käsitteet sulautuvat tarkastelukohteeseensa, eivät etäännytä siitä; tutkimusta tehdään yhdessä tutkittavien kanssa ja heidän pyrkimyksensä ja tutkijoiden tavoitteet virtaavat affektiivisissa käytännöissä toisiinsa. Lämpimän teoretisoinnin, teoriantäytön ja teoriaestetiikan nousu yhdistyy kuitenkin kylmiin numeroihin, suomalaisen sosiologian mittari-pohjaiseen tehostumiseen ja tehostamiseen: artikkelituotosta syntyy ennätysvauhtia ja monitieteiset tutkimushankkeet pyörivät tottuneesti laajojen ulkoisten rahoitusresurssien turvin.

Olen kokenut tehokkuuslisän myös omassa tutkimustyössäni. Yhteiskuntamuodon kokonais-konstituution ja siihen yhdistyvän metodologian viileä käsitteellinen pohdinta on korvautunut kikkattomammin artikkeliformaattiin lokahtavilla

tapaustutkimuksilla ja kiinni aineistoissa liikkuvien tutkimustapojen kehittytyöllä. Tutkimuksen on kääntynyt hidastempoisesta, pitkää ajattelua vaativasta perustutkimuksesta ilmiöpohjaisen ja monitieteisen tutkimuksen suuntaan, soveltaviin tutkimustapoihin ja pinnalla oleiviin aiheisiin, joihin voi hakea mahdollisimman laajalla skaalalla rahoitusta.

Uudelleenorientaatio on tuntunut mielekkäältä. Se on tuonut mukanaan tarkoituksenmukaista uuden omaksumista ja poikanut erilaisia työtehtäviä sekä myös hieman julkaisupohjaista huomiota. On tuntunut hienolta tehdä kansainvälistä huippututkimusta, täyttää nykytutkijoihin kohdistuvia odotuksia ja saavuttaa mitattavia tavoitteita. Koska artikkeleita syntyy ja ulkoista rahoitustakin on saatu hankittua, on akateeminen urani arviointien mukaan nousussa. Ohjattavani taannoinen kysymys siitä, mitä minulle on tapahtunut sosiologina, pysäytti kuitenkin pohtimaan: missä määrin olen tehnyt aidon valinnan vai onko uudelleenorientaationi ollut pikemminkin akateemisen maailman nykyisten rakenteiden saanelemaa?

Eeva Luhtakallio (2014, 289) muotoilee hienosti, että ”sosiologeilla on osaamisen ja tietämisen vastuu. Ei pisteiden ja julkaisukerrointen, vaan ihmisten ja yhteiskunnan vuoksi.” Omat mahdollisuuteni näin ylevään vastuunkantoon ovat kuitenkin karisseet mittareilla performoidussa kilpailun ja silpun akateemisessa todellisuudessa. Vapautuminen yhteiskuntaa pohtivan käsitteellisen työn ikeestä on paradoksaalista, sillä yhteiskuntateoreettinen työ ei ole enää mahdollista. Nykyisin muodikkaalla yhteiskuntatieteellisellä kielellä ilmaistuna mittaaminen, tapaustutkimus ja artikkelitehtailu kiertyvät kudelmaksi, jossa empiirinen todellisuus ja sen käsitteellistämistä virtaavat toisiinsa.

VTT MIKKO J. VIRTANEN on sosiologian dosentti ja yliopistonlehtori Helsingin yliopistossa.

KIRJALLISUUS

- Arminen, I. (2005) ”Eläimet, etnometodologit ja feministit yhtykää – kommentti Vesa Puuroselle”. *Sociologia* 42:2, 140–141.
- Beregow, E. (2021) ”Theorieatmosphären. Soziologische Denkstile als affektive Praxis”. *Berliner Journal für Soziologie*. <https://doi.org/10.1007/s11609-021-00447-5B>
- Haapajärvi, L. & Lehtonen, T.-K. & Luhtakallio, E. (2021): ”La sociologie en Finlande”. *Sociologies pratiques* 43:2. 111–125.
- Heiskala, R. (2015) ”Mitä yhteiskuntateoria on?” Teoksessa Pyykkönen, M. & Kauppinen, I. (toim.) *1900-luvun ranskalainen yhteiskuntateoria* Gaudeamus, Helsinki, 361–382.
- Hokka, J. (2019) *Mitä on hyvä sosiologia? Poikkikulttuurinen tutkimus sosiologian itseyttämyksestä*. Tampereen yliopiston väitöskirjat 169, Tampere.
- Joas, H. & Knöbl, W. (2004): *Sozialtheorie: Zwanzig einführende Vorlesungen*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- Luhtakallio, E. (2014): ”Sosiologian tulevaisuus”. *Sociologia* 51:3, 285–289.
- Noro, A. (2000): ”Aikalaisdiagnoosi sosiologisen teorian kolmantena lajiyyppinä”. *Sociologia* 37:4, 321–329.
- Piattoeva, N. & Boden, R. (2020) ”Escaping numbers? The ambiguities of the governance of education through data”. *International Studies in Sociology of Education*, 1–18. <https://doi.org/10.1080/09620214.2020.1725590>
- Puuronen, V. (2005) ”Suomalaisen sosiologian paradigmoja 1960-luvulta nykypäivään”. *Sociologia* 42:1, 50–62.
- Räsänen, P. & Erola, J. & Härkönen, J. (2005) ”Teoria ja tutkimus Sociologia-lehdessä”. *Sociologia* 42:4, 309–314.
- Silvast, A. & Virtanen, M.J. (2021) ”On theory-methods packages in science and technology studies”. *Science, Technology, & Human Values*. <https://doi.org/10.1177/01622439211040241>
- Tiikkainen, O. & Virtanen, M.J. (2021) ”Talouden performatiivisuudesta moniperformatiivisuuteen: tapaustutkimuksena vaikuttavuusinvestoiminen”. *Tiede & edistys* 46: 1–2, 5–27.
- Virtanen, M.J. (2007) *Refleksiivisen modernisaation teoria. Ulrich Beckin aikalaisdiagnoosi yhteiskuntateorian*. Helsingin yliopisto, valtiotieteellinen tiedekunta, Helsinki. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe20071244>
- Virtanen, M.J. (2015) *Systeemiteoreettisia askelmerkkejä nyky-yhteiskuntaan. Tutkielma systeemiteoreettisesta yhteiskuntateoriasta ja sen metodologisesta käytöstä*. Tutkijaliitto, Helsinki.